

BOŽICE U VEDSKIM HVALOPJEVIMA: ZEMLJA, RIJEKA, ZORA I RIJEČ I SLAVENSKE USPOREDNICE

MISLAV JEŽIĆ
Odsjek za indologiju
Filozofski fakultet u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR-10000 Zagreb

UDK 294.11
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno/Received: 28.06.2013.
Prihvaćeno/Accepted: 18.07.2013.

S najboljim željama dragomu prijatelju Tomi
i sa zahvalnošću za njegov entuzijazam za projekt

S obzirom na to da nam pri rekonstrukciji slavenskih mitova indoeuropska baština ima presudnu ulogu i predstavlja neku vrst provjere smisla slavenske građe, vrijedilo bi pogledati koliko možemo znati o glavnim božicama u Ṛksamḥiti i Atharvasamḥiti. Kao žena boga Neba javlja se tu Zemlja, Pṛthivī. Ona je Velika Majka i, premda se o njoj ne pjeva mnogo, vrijedi provjeriti je li usporediva s Mokoši. S druge strane, najviše se od božica u Vedama slavi Uṣas, Zora. Ona je kći Neba, žena ili draga Sunca i, gdjekada, majka blizanaca. Uz te dvije boginje još se dvije božice ističu u Ṛksamḥiti: božica rijeke Sarasvatī i božica Riječi Vāc. A kao mati Āditya, bogova koji čuvaju ćudoređe, spominje se i uosobljena „nesputanost“ (grijehom) ili „nevinost“, božica Aditi. Možda je vrijedno usporediti vedске kultove božica Pṛthivī i Uṣas, pa i rijeke Sarasvatī, s kultovima božica u Slavena i srodnih kultura i utvrditi gdje se i s kojim božicama mogu naći usporedbe. Štovanje jedne od božica, Zore, vrijedi usporediti i sa štovanjem Majke Božje koje je u se preuzelo i dio pretkršćanskih tradicija.

U najstarijim vedskim pjesničkim zbirkama Ṛksamḥiti i Atharvasamḥiti javlja se kao žena boga Neba Zemlja, Pṛthivī. Ona je Velika Majka i, premda se o njoj više ne pjeva mnogo, ona bi mogla biti usporediva sa slavenskom božicom Mokoši, ženom vrhovnoga boga Peruna. S druge strane, od božica u Vedama najviše se još slavi Uṣas, Zora. Ona je kći Neba, žena ili draga Sunca, i gdjekada, pod različitim imenima, majka blizanaca Aśvina. Uz te dvije boginje još se dvije božice ističu u Ṛksamḥiti: božica svete rijeke Sarasvatī i božica Riječi Vāc. A kao mati Āditya „Odrješa“, bogova koji čuvaju ćudoređe, spominje se i uosobljena „nesputanost“ (grijehom) ili „odriješenost, nevinost“, Aditi.

Stoga ćemo baciti pogled na to kako se slavi Zemlja, kako rijeka Sarasvatī, kako Zora. A spomenut ćemo kako se sa Zemljom metaforički (po prostranosti i ispunjavanju želja) povezuje Aditi, a kako se sa Zorom metonimijski (po istodobnosti i izvoru nadahnuća) povezuje Riječ.

ZEMLJA

Božica Pṛthivī, „Prostrana“ (zapravo Kṣmā, „Zemlja“) može se usporediti sa slavenskom boginjom (rus.) *Мокoшь, мать сыра земля* „Mokoš, mati mokra Zemlja“. ¹ Zemlja se slavi u jednome himnu u Ṛksamṛhiti od svega triju kitica RS 5,84, no u Atharvasamṛhiti posvećen joj je mnogo veći himan AS 12,1. Spominje se često kao mati (*mātár*) uz oca (*pitár*) Dyausa „Nebo“, osobito često u starinskoj složenici *dvaṁdva* (par) *dyāvāpṛthivī* „Nebo i Zemlja“ s obama članovima složenice u vedskome u dvojini.

RS 5, 84 Pṛthivī (Atri Bhauma, anuṣṭubh)

(438)

5.084.01a bál itthá párvatānāṃ khidrām bibharṣi pṛthivi |
5.084.01c prá yá bhūmim pravatvati mahná jinóṣi mahini ||
5.084.02a stómāsas tvā vicāriṇi práti ṣṭobhanty aktúbhiḥ |
5.084.02c prá yá vājaṃ ná héṣantam perúm ásyasy arjuni ||
5.084.03a dṛḷhá cid yá vānaspátin kṣmayá dárdharṣy ójasā |
5.084.03c yát te abhrásya vidyúto divó várṣanti vṛṣṭáyaḥ ||

1. *Prostranice (Zemljo), uistinu ti nosiš teret planina, takva koja, o moćna, bogata ponirućima (rijekama?), moćnošću potičeš tlo (bhūmi)!*
2. *Hvale Tebi, raznopusna (?) / razumnice (?),² odjekuju noćima, takvoj koja, srebrnasta, razbacuješ prodirući (pljusak?) kao (kobila) njišteću krjepčinu.*
3. *Čvrsta si, takva koja krjepko držiš i držiš stabre zemljom (kṣmayā) kada ti svjetlice oblaka iskišuju s Neba kiše.*

1 V- Katičić (2012), 199-222. Usp. Ivanov & Toporov (1974), passim.

2 Skt *vicāriṇī* je dvoznačno: na Zemlji ima mnogo različitih putova kojima se putnici razilaze (*vi-car-*), a ujedno sluša hvale i razumije ih (*vicāra*) jer ih uslišava.

Tu se slavi Prostranica (Zemlja) koja nosi planine, s kojih se slijevaju rijeke i moče tlo, koja se noćima slavi kada svjetlucava od mokrine pršti od prodirućega pljuska koji ju oplođuje kao krjepčina (sjeme) kobilu. Zemlja nosi i čvrsto drži i stabla (“gospodare šume”) koja rastu kada munje s oblaka kiše na nju kišu s Neba. Radi se, dakle, o mokroj Zemlji koja postaje materom jer će oplođena rađati stabla (i drugo bilje nad kojim su stabla “gospodari”). Kada se tako slavi, ta se Prostranica (Zemlja) očito sadržajno podudarno zamišlja kao i slavenska mokra boginja *Мокoшь, мать сыра земля* „Mokoš, mati mokra Zemlja“. Ona je tu i žena nebeskoga boga, koji je ovdje, čini se, još Nebo samo, Dyaus / Div, osobito onda kada joj šalje kiše. U dijelu Indoeuroljana, pa tako i u Balta i Slavena, njen je muž već osamostaljeni vid Neba ili njegovo „oružje“ (onaj vid na kojega upućuje i zamjena imena **dyew-s* „danje, sunčano Nebo“ imenom **nebhos-* „oblačno nebo“, s obzirom na podneblje u kojem su živjeli), naime Perkúnas ili Perunъ, poznat već i u Vedama kao Parjanya, tj. Grom, na kojega i u ovome himnu sadržajno upućuju munje oblaka (indijski tumač Veda Yāska veli da je Parjanya *garjanmegha* „grmljavinski oblak“!), a etimološki naziv za planine *parvata* (od **perwnto-*; nešto kao „Perunova“ ili barem „gromovita“ ⟨gora⟩“).

U tome je pogledu još bliži slavenskomu mitskomu izričaju ṛgvedski himan Parjanya RS 5,83 koji himnu Zemlji neposredno prethodi, što neće biti slučajnost. Evo iz njega četvrte kitice, koja kao da je komentar uz himan Zemlji:³

RS 5,83 Parjanya (Atri Bhauma; (triṣṭubh), jagatī, anuṣṭubh)

(437)

5.083.04a prá vātā vānti patáyanti vidyúta úd ósadhīr jīhate pinvate súvaḥ |
5.083.04c írā víśvasmai bhúvanāya jāyate yát Parjanyaḥ pṛthivīm
rétasāvati ||

4. Vjetrovi dušu, a oblijeću svjetlice, svuda bilje niče, a nebo nabriče.
Okrjepa se rađa stvorenju svakomu, Parjanya kad prožimlje Zemlju⁴
sjemenom.

3 Usp. Ježić M. (1987), 231-232.

4 Dosl.: Prostranicu.

Nešto dalje slijedi kitica 9 koja je u istome metru *anuṣṭubh* kao i himan Zemlji:

(437)

5.083.09a yát parjanya kánikradat stanáyan háṃsi duṣkṛtaḥ |

5.083.09c prátdám víśvam modate yát kím ca pṛthivyám ádhi ||⁵

9. Kad, Parjanya, odjeknuvši, grmeći biješ zlotvore, sve ti se ovo raduje što god po Zemlji⁶ stanuje.

I tu se spominju i vjetrovi i munje i kiše koje oploduju Zemlju pa ona rađa bilje, hranu za svako stvorenje. Toj se kiši, svetomu združenju Zemlje i njena muža, sve raduje, samo što ovdje taj muž nije Dyaus, nego upravo Parjanya, vedski bog kojemu je ime etimološki (u korijenu) podudarno s Perunovim! U kitici 6 Parjanya se naziva i konjem pastuhom (*aśva vṛṣan*) pa se time tema povezuje s teže uhvatljivom aluzijom na njišteću krjepčinu (sjeme) u himnu Zemlji RS 5,84.2. Još se spominje i to da Parjanya bije zlotvore pa se time ističe još jedno svojstvo koje ga povezuje s Perunom.

Gotovo je zapanjujuće da je jedini sačuvani kratki himan Zemlji u *Rksamḥiti* toliko usredotočen baš na sadržaj podudaran onomu u imenu i atributima Mokoši, te da mu prethodi još podudarniji himan Parjanya.

Mnogo je opsežniji himan Zemlji sačuvan u *Atharvasamḥiti* AŚŚ (*Śaunaka*) 12, 1. Ima čak 63 kitice.

Tu se kaže da Zemlju drže velika istina (*satyá*), silna pravda (*ṛtá*), posvećenje (*dikṣá*), prijegor (*tápas*), basma (*bráhmaṇ*) i žrtva (*yajñá*) (st. 1). Ima mnoge uzvise, nagibe i ravni. Nosi bilje (st. 2). Na njoj su vode, more i rijeke. Na njoj su hrana i oranice. Na njoj je ono što diše i što se kreće (st. 3). Ima četiri smjera... (st. 4). Po njoj su se proširili prvi ljudi. Na njoj su nebesnici pobijedili protivnike (asure) (st. 5)... Premjerali su ju Aśvini.⁷ Viṣṇu je s nje koraknuo.⁸ Indra ju je oslobodio⁹ (st. 10).

5 Usp. AS 11,4.4, himan Prāṇi, kitica uvelike podudarna.

6 Dosl. Prostranici.

7 Kako inače nebesnici mjere Zemlju mjerama Sunca i Mjeseca, ovo mjesto neizravno potvrđuje da su Aśvini bozi Sunca i Mjeseca, samo ne otkriva u kojem vidu.

8 Što ujedno znači, ako je sa Zemlje koraknuo, da su sve tri stope njegove iznad Zemlje, što je razumljivo jer je on bog razmaknutoga hrpta neba, v. Ježić, M. (1987), 150.

9 Kako je Indra (ili Vāyu) bog Ozračja (prema egzegetu Yāski), onda se u ovoj kitici navode boginja Zemlja, bog Neba i bog Ozračja, a uz njih dva božanstva koja prostorom između njih putuju i mjere ga.

U kitici 12 kaže se: ... *abhi naḥ pavasva mātā bhūmiḥ putro ahaṃ pṛthivyāḥ / Parjanyaḥ pitā sa u naḥ pipartu*. “Pročisti nas! Zemlja je mati, ja sam sin Zemlje. Parjanya je otac. On neka nas spasi! (ili: neka nas napuni, tj. nadari!)”. Eto jasnoga mjesta gdje se i u himnu u AS Pṛthivī nazivlje materom, a upravo Parjanya otcem! Kao što se prikazuju kao muž i žena (ili pastuh i kobila) i u himnu Parjanya u RS. Dakle, među one Indoeuroljane u kojima su baš njih dvoje smatrani ženom i mužem (a ne samo *dyew-s “Nebo”), barem dijelom pripadaju i vedski Indoarijci, kao i Balti i Slaveni. To neizravno potvrđuju i kasnije kitice u kojima se Zemlja povezuje s Indrom, a Indra je u najmanju ruku preuzeo ključne Parjanyaone atribute u Ṛksaṃhiti,¹⁰ ako nije samo skrovito ime Parjanye, doduše sa proširenom predodžbom o njegovoj božanskoj naravi. Tako je u kitici 37 višestruko nagoviješten i iskazan sukob Indre i Vṛtre (on se tu možda više ne razlikuje jasno od Vale, ali jest u svakome slučaju *ahi* “zmaj, muška zmija”, protivnik Indre), a u njem se Zemlja odlučuje za Indru; to se izriče izrazima: “otresavša zmiju”, “(ona) na kojoj su ognji u Vodama”, “odbacujući bogomrzne dasyue”, *Indraṃ vṛṇānā Pṛthivī na Vṛtram* “birajući si Indru (za muža, VṚ) Zemlja, ne Vṛtru” i, konačno, “prigrllila se (*dadhre*) muževnomu pastuhu (ili biku, ili muškarcu) Śakri (“Moćniku”, tj. Indri)”!

To je iznenađujuće podudarno sa slavenskim (i baltičkim) predodžbama, formulama i svetištima u kojima se Mokoš nalazi između Velesa (u podzemlju, u vodi) i Peruna (na ognjenome, suhome vrhu stabla ili gore nad Zemljom),¹¹ ili joj se posvećivalo svetište u vrhu trokuta kojemu su u drugim dvama vrhovima svetišta Velesa i Peruna (čini se pod kutom od 23° iz perspektive Perunova svetišta, što je otprilike kut između ekliptike, Sunčeve putanje, i ekvatora, Zemljina pojasa: po tome se kutu Sunce diže nad ekvator prema ljetu, a spušta poda nj prema zimi).¹²

A u kitici 42 kaže se: *Bhūmyai Parjanyaapatnyai namo ‘stu varṣamedase!* “Naklon budi Zemlji nabujaloj od kiša, supruzi Parjanyainoj!” Ne može biti jasnije. Ujedno, čini se kao da se u prethodnim kiticama u AS ime Indra shvaćalo samo kao drugo ili novo (indoiransko) ime staroga (podrijetlom indoeuropskoga) boga Parjanye.

Osim bilja, kitica 15 navodi tko su još djeca Zemljina: smrtnici, dvonošci i četveronošci. Tu se spominje i pet (rodova): možda ljudskih ili možda takvih od kojih su jedan ljudi.

10 Usp. Ježić, M. (1987), osobito 93-99. Ježić, M. (1988), JIES, Vol. 16, Nos 1 & 2, 127-152.; i Ježić, M. (1989.-1990.), IT, Vol. XV-XVI, 145-175, Ježić, M. (2011), 99-108.

11 V. osobito Katičić, R. (2011), 209-210, 212-213 i dr.

12 V. Belaj, V. (2007), 416-454, gdje se nastavlja na radove Jana Peiskera, Ive Pilara i, osobito u novije vrijeme, nakon 1995., Andreja Pleterskoga.

U kiticama 19-21 Zemlja se povezuje s Agniem, kojega egzeget Yāska smatra božanstvom Zemlje, odnosno nebesnikom koji je sašao na Zemlju. Osim toga, Agni je, donekle, Parjanya na Zemlji: oganj užgan gromom.

U kiticama 23-25 Zemlja se povezuje s osjetom mirisa, što je zanimljivo jer tu čujemo razloge zbog kojih se u potomnjoj filozofiji *sāṃkhya* upravo čest (element) zemlje povezuje s mirisom, kao zrak (eter) sa zvukom, uzduh s dodirrom, vatra s vidom, a voda s okusom. Govori se o mirisu (*gandha*) Zemlje, koji nose biljke, vode, gandharve i apsarasi; o mirisu u lopoču, koji su nebesnici donesli na Sūryino vjenčanje, koji čini da čovjek ne bude nikomu mrzak; o mirisu u muškarcima, u ženama, u životinjama... u djevojci, i moli se da nas Zemlja sjedini s njime da nikomu ne budemo mrski!

U većem se broju kitica od Zemlje kao matere traži da nam dade mlijeka (*payas*). Jedna od zanimljivijih jest kitica 36 jer se u njoj spominju Zemljina godišnja doba, i to sada šest (za razliku od starijih ṛgvedskih himana sa sjeverozapada, gdje se spominju četiri godišnja doba, poput naših): ljeto, kiše, jesen, zima, studen i proljeće, pa se moli da nam svako od njih izdoji (svoje) mlijeko. I kitica 45. dočarava širinu obzora: “Neka mi Zemlja koja nosi raznojezične (*vivācas*) i raznozakonske (*nānādharmān*) ljude, gdje god stanovali, izdoji tisuću mlazova blaga, kao mirna krava koja se ne rita!”

U kiticama 46-50 moli se Zemlja da otkoni od nas brojne opasnosti koje vrve na njoj od zmija i crva za kiša, preko divljih zvjeri i razbojnika do opasnih nadnaravnih bića.

Kitice 51.-52. izriču molbu neka nas Prostranica Zemlja “obučena i pokrivena kišom” (*varṣeṇa bhūmiḥ pṛthivī vṛtāvṛtā*) stavi u prijatno prebivalište i stanište, nad kojom lete ptice haṃse (guske), orlovi i jastrebi, po kojem se kreće Vjetar, Mātariśvan, dižući prah i drmajuci stabla, povijajući plamen... na kojoj Zemlji crno i rumeno (Noć i Zora) podjeljuju dan i noć. Tu se još jednom ističe mokra Zemlja.

Teže razumljiva kitica 60 kaže da je *Viśvakarman* (bog Svetvorac) potražio Zemlju unutar mora, posudu za uživanje (dakle, punu hrane) koja se tada očitovala na užitek onima koji (su dobili) majku! To znači da ju je stvorio da bude mati koja hrani sva bića na sebi. U 61. kitici kaže se: “Ti si sijalište (ili posuda) ljudi, (ti si) Nesputanost (*Aditi*) koja izdajaš želje (*kāmadudhā*) prostirući se. Što ti nedostaje, neka ti *Prajāpati* (bog Otac / Gospodar djece), prvorođenik pravde (ako je on prvorođenik, onda se tu pod *Prajāpatiem* ne misli prvotni bog, nego prvorođeni bog, a to bi prema RS 10,90.7 i VS 31.17 moglo biti Nebo), napuni (poda)!

Tu se Zemlja metaforički zove i Aditi “Nesputanost”.¹³ Aditi je mati Āditya, bogova koji čuvaju pravdu (*rta*). Āditye su Varuṇa “Zadana riječ”, Mitra “Savez, Ugovor”, Aryaman “Gostoprinstvo”, Bhaga i Amṣa “Udjel i Ždrijeb” te Dakṣa “(Obredno) Umijeće”. Tko njih poštuje, tko ne krši riječ ni savez, poštuje gotoprinstvo, prihvaća mirnu podjelu dobara ždrijebom, časti bogove, tomu Āditye daruju nevinost, *aditi* “nesputanost” grijehom. Oni su pratioci vrhovnoga boga. Kao nebesnici (*deva*) oni su također, na neki način, sinovi Neba (*Div, Dyau-s*), a možda i sveopćih roditelja bogova, Neba i Zemlje. Možda se tu zagonetno upućuje na to da je onda njihova mati Aditi žena njihova otca Neba. A po tome bi se, iako je izvorno posve druge naravi, mogla metaforički jednačiti sa Zemljom koja je, naravno, žena Neba. Svi ti rodbinski odnosi ionako u Vedama nisu doslovni, nego metaforički (ili metonimijski), pa je upravo stoga moguće da se – možda starija – formula po kojoj je Zemlja žena Neba javlja pored – možda mlađe, a svakako izvedene, ali već u Vedama i u Slavena i Balta dobro potvrđene predodžbe, dakle još (dijelom) indoeuropske – po kojoj je ona žena Parjanya (Peruna i sl), Groma. Uostalom, Zemlja se i u zadnjoj, 63. kitici zazivlje kao družica Neba: “Mati Zemljo (*Bhūme mātar*), koja se slažeš s Nebom, blago me djeni da budem dobro uprt! Pjesniče, djeni me u sjaj (*śrī*), (djeni) u bujnost (*bhūti*)!”

Iako himan AS 12,1 obuhvaća mnoge vidove Zemlje te iako ju opisuje uvelike realistično, gotovo bi se moglo reći: u duhu vedske prosvijećenosti, ipak su iznenađujuće prisutne značajke njene plodnost i materinstvo, njena vlažnost i pokrivenost kišom, koje su u predodžbi o Pṛthivī (Kṣmā) podudarne sa značajkama slavenske Mokoši. A to da je Pṛthivī žena Parjanya, kao i da se njemu prigrljuje, a ne njegovu protivniku zmaju (*ahi*, koji se ovdje zove Vṛtra), pokazuje da s Mokoši dijeli čak i bitne zajedničke mitske crte. Takav nalaz nadmašuje ono što bi se moralo očekivati.

Pritom treba naglasiti da se u tim podudarnostima javlja i gnijezdo podudarnih izraza kojima se izriču ključni podudarni sadržaji: *Kṣmā–Zemlja, mātar – mati, Parjanya – Perunь, pitā – lat. (i dr) pater, párvata – ie. *perwnto* itd. To dokazuje da se ne radi samo o tipološkoj podudarnosti, nego o genetskoj. Broj sadržajnih podudarnosti bez podudarna izraza (dijelom zbog različitih leksičkih pomaka u mijeni indoeuropskih jezika) još je znatno veći.

Tu se pokazuje da nam poredbe s baltoslavenskom baštinom na “kontrolnome korpusu” Veda otkrivaju indoeuropsku starinu niza motiva iz

13 Aditi „Nesputanost, Nevinost“ – spominje se ca. 80 puta u Ṛksamhiti; njena oprjeka Diti „Sputanost, Uza“ - 3 puta. Mati je Āditya (bogova zadane riječi Varuṇe, saveza Mitre, gostoprinstva Aryamana, udjela Bhage, ždrijeba Amṣe i obrednoga umijeća Dakṣe) – božica kojoj se mole za odrješenje od grijeha.

baltoslavenske predaje, ali nam istovremeno izoštravaju i pogled na vedske predodžbe o bogovima i pokazuju da je nešto što se naizgled samo nuzgred spominje – kao Zemljino supružništvo s Parjanyom (st. 43), ili izbor Indre, a ne Vr̥tre (st. 37) – zapravo vrlo bitan trag jezgrene indoeuropske mitske predaje.

RIJEKA

U Ṛksam̥hiti se slavi među božicama i rijeka Sarasvatī. Posvećena su joj 3 himna: RS 6, 61; 7, 95; 7, 96. Slavi se kao rijeka, kao božica plodnosti, kao ratnička božica i kao božica (pjesničkih) natjecanja, božica pjesništva.

U staroiranskoj Avesti ponajviše joj odgovara velika božica Arədvī Sūrā Anāhitā „Mokra Snažna Neokaljana“ koja se slavi u Yaštu 5. Ona se još zove i av. Raṅhā, a takvoj joj odgovara vedska rijeka Rasā, koja se spominje npr. u RS 10,108, himnu o sukobu Indre, kojega tu zastupa „kuja“ Saramā, s Paṇiima (mit o Vali) u kojih je nanjušila Indrine „krave“; Rasā se spominje i drugdje.

Ta imena rijeka, dakle hidronimi, najčešći su tip toponima u vedskim i avestičkim tekstovima. Arijci, pa tako i Indoarijci, bili su još nomadi, putovali su sa stokom i konjima; gradova nisu imali, planine su im na putu bile prepreke i izvor rijeka, a rijeke (ap, āpas, av. āpō, novoperz. ab) putovi i izvor života. Hellēnski izvori (Ptolemaj, *Geographia* 5,8) spominju ime Ṛpā kao ime Volge, a to će biti iranska Rahā / Raṅhā, vedska Rasā. Njenu će ulogu vjerojatno potom preuzeti Sarasvatī, av. Haraxvaitī / stperz. Harahuvati u Arakhosiji. Potom će Indoarijci, sašavši na Indijski potkontinent, ondje nazvati rijeku između Pañjāba, „Petorječja“ koje se slijeva u Sindhu „Ind“, i Doāba „Dvorječja“ Gaṅge i Yamune, opet Sarasvatī. Tako nam imena vodećih svetih rijeka u svetim indoiranskim tekstovima opisuju put Arijaca, a potom Indoarijaca, od područja uz Kaspijsko more, preko visoravni današnjega Afganistana, do sjeverozapadne Indije.

Slaveni su često nasljeđivali imena rijeka: keltska, ilirska, grčka, latinska i dr.. Pritom se više rijeka na području koje su zauzeli zvalo po iranskome (skitskome) imenu za vodu ili vlagu: Don, Dnjepar, Dnjestar (usp. i kelt. Danu(v/b)ius, usp. ved. *dānu-*), ili su, na primjer, skitsku riječ za vlagu Rahā / Rhā naprosto preveli kao Volga „Vlaga“. Teže je naći izvorno slavenska imena većih rijeka. Ipak, utvrđeno je da je jedan hidronim slavensko sveto ime za rijeku ili rječicu koja bi davala vodu i, možda,

pokretala „žrnove, žrvnje“ (za žrtvu, ili za žito / hranu?): Žrnovnica, i ono se (u Hrvatskoj) prepoznatljivo javlja na mjestima uz toponime Perun ili Veles.¹⁴

Sama se Sarasvatī slavi ovako.

RS 6.61 Sarasvatī (Bharadvāja; jagatī, gāyatrī i dr)

(502)

6.061.02a iyám śúṣmēbhir bisakhá ivārujat śānu girīṇām taviṣēbhir
ūrmībhiḥ |

6.061.02c pārāvataḡhnīm ávase suvr̥ktībhiḥ sárasvatīm á vivāsema
dhītībhiḥ ||

2. Ova je, kao rovač lopočevih korijena, probila hrbat gora huče im silnim valima.

Izbijajuću u onkraju Sarasvatī na pomoć pridobijmo uvidima ljeporjekima!

6.061.08a yásyā anató áhrutas tveṣás cariṣṇúr arṇaváh |

6.061.08c ámaś cārati róruvat ||

*8. Koje beskrajna, nekriva, hiteća, gibljiva, preburna
navala srlja ričući.*

6.061.1 la āpaprūṣī pārthivāni urú rájo antárikṣam |

6.061.1 lc sárasvatī nidás pātu ||

*11. Ispunivši zemaljska prostranstva, široko nebo (?), ozračje,
neka Sarasvatī čuva od pokude!*

14 Manje je sigurno da su davali rijeci punoj meandara i močvara „mora“ ime Morava (poput „jezerovite, jezerave“ Saras-vat-ī); obično se misli da je to slavenska varijanta od (možda predindoeuropskoga) imena, u lat. obliku Marus ili pak Margus, ali nije isključeno da je slavenska pučka etimologija rijeci imena Margus dala smisleno ime Morava.

RS 795 Sarasvatī (i Sarasvat 3) (Vasiṣṭha; triṣṭubh)

(611)

7095.01a prā kṣódasā dhāyasā sasra eṣā sárasvatī dharúṇam áyasī pūḥ |
7095.01c prabābadhānā rathíyeva yāti víśvā apó mahinā síndhur anyāḥ ||
7095.02a ékācetat sárasvatī nadínāṃ súcir yatí giríbhya á samudrāt |
7095.02c rāyás cétantī bhúvanasya bhúrer ghṛtām páyo duduhe náhuṣāya ||

6.061.05a yás tvā devi sarasvaty upabrūté dháne hité |

6.061.05c índraṃ ná vṛtratúriye ||

1. *Bujicom hranećom tekla je ta Sarasvatī koritom kao tučani¹⁵ bedem, ide kao kolna cesta pretjećući sve druge rijeke moćnošću kao struja.*

2. *Jedina je (to) umjela Sarasvatī od rijeka – čista ide iz gora sve do mora, motreći blaga svijeta širokoga – maslo, mlijeko izmuze Nāhuṣi.*

5. *Koji te, nebesnice Sarasvatī, prizivlje kada je bogatstvo izloženo, kao Indru pri svladavanju Vṛtre (zaprijeke).*

RS 796 Sarasvatī (i Sarasvat 4-6) (Vasiṣṭha; bṛhatī, gāyatrī i dr)

(612)

7096.01a bṛhád u gāyiṣe váco asuríyā nadínāṃ |
7096.01c sárasvatīm ín mahayā suvṛktíbhi stómair vasiṣṭha ródasī ||
7096.02a ubhé yát te mahinā śubhre ándhasī adhikṣiyánti pūravaḥ |
7096.02c sá no bodhy avitrí marútsakhā códa rádho maghónāṃ ||
7096.03a bhadráṃ íd bhadrá kṛṇavat sárasvaty ákavarī cetati vājínīvatī |
7096.03c gṛṇāná jamadagnivát stuvāná ca vasiṣṭhavát ||

1. *Uzvišenu riječ pjevaš: Gospodarica je rijeka!*

Veličaj, Vasiṣṭho, Sarasvatī hvalama ljeporjekima (i) dva svijeta!¹⁶

2. *Kao što Pūrui tvojom moću pribivaju pri obama socima (somi i mlijeku?), takva nam budi pomoćnica, (ti što si) družica Maruta: potakni štedrost darodarnih!*

15 tj. brončani

16 Sarasvatī valjda spaja dva svijeta: teče s Neba na Zemlju.

3. Neka blagodarna Sarasvatī blago stvori: gostoljubiva (to) umije, bogata kobilama, opijevana kao od Jamadagnia, slavljena kao od Vasiṣṭhe.

U tim se primjerima opisuje rijeka Sarasvatī kako teče sa svom svojom silinom, kako teče s gora prema moru (ili stjecištu voda), kako povezuje ispunjavajući svjetove, kako vidi bogatstva svijeta i donosi ih, kako daruje mlijeko i maslo plemenima i vladarima, npr. Nāhuṣi – na njenim obalama, dakle, pasu krave (i kobile) – i kako se oko nje izvode obredi kakve prinose Pūrui prinoseći žrtve (some i mlijeka?...) te kako ju pritom slave pjesnici poput Jamadagnia i Vasiṣṭhe.

Ako se sjetimo npr. Žrnovnica u Slavenu, Hrvata, one između Splita i Poljica, ili one uz Povile blizu Novoga Vinodolskoga pri poluotoku Velesu, vidjet ćemo da su se i u njih, čini se, povezivali rijeka, mit (o boju Peruna i Velesa; usp. RS 6,61.5: Indra i Vṛtra) te žrtveni obredi i stoka.¹⁷

ZORA

U *Rksamḥiti* je božici Zori, Uṣas, posvećeno 20-ak himana, a spomenuta je 300-tinjak puta. Uz njeno štovanje vežu se natjecanja trkaćim kolima i pjesnička natjecanja te stjecanje blaga. Ona donosi svjetlo, otpočinje dane, mjesec i godinu, daruje mir i poklanja plodnost. I sama rađa Sunce, ili Sunce i Mjesec, više puta pod skrovitim imenima (tako se ona zove Saranyū „Hitra“ ili Sūryā „Sunčica“, a njena djeca Aśvini, nebeski „Konjici“; Yama i Yamī „Blizanac i Blizanka“ i dr); u takvim slučajevima metaforički joj se, kao kćeri Neba ili Tvaṣtra ili Savitra, kao dragi ili suprug (tim redom) javlja Sūrya „Sunce“, Vivasvant „Rasvjetlica“ (ime Sunca) ili Soma (biljka i piće besmrtnosti koje se od nje pravi, ali i nebeski bog: u RS češće Sunce, ali gdjekada i Mjesec, jer se u oboma može zamisliti „piće besmrtnosti / neumrlosti“ – Sunce ga „pije“ sa Zemlje i vraća u rijekama i kiši, a Mjesec ga prima i možda vraća u rosi, koju Aśvini otresaju „medenim bičem“).¹⁸

17 U vezi upravo s time od niza mjesta u djelima Katičićevima posebno vrijedi pogledati Katičić (2008), 313-326: Veles kao Vṛtra ispod Povila kod Novoga Vinodolskog. Katičić je svoja filološka istraživanja obogatio terenskim utvrđivanjem mitskih toponima kao tragova starih svetišta. Pri tome je cijelu istraživačku skupinu vodio po istraživanim lokalitetima Tomo Vinščak koji terenski rad ili neke njegove rezultate zorno opisuje u članku Vinščak (2006) i uvodu Vinščak (2011).

18 V. Ježić (1987), 179-195; madhukaśā „medeni bič“: 50.

Evo gdje koji primjer kako se Zora slavi u Rksamhiti:

RS 5,80 Uṣas (Satyaśravas Ātreya; triṣṭubh)

434

5.080.01a dyutádyāmānam bṛhatīm ṛténa ṛtāvarīm aruṇápsuṃ vibhātīm |
5.080.01c devīm uṣasam súvar āvāhantīm práti víprāso matíbhīr jarante ||

1. Svićućim putom iduću, po pravdi rastuću, pravdovitu, razgranjujuću, rumenozraku (?) nebodnevnicu Zoru, dok dovozi sunce, mislima svojim srhoznalci dozivlju.¹⁹

RS 1, 124 Uṣas (Kakṣīvant Dairgatamasa; triṣṭubh)

124

1.124.01a uṣā uchántī samidhāné agnā udyán sūrya urviyā jyótir aśret |
1.124.01c devó no átra savitā nv ártham práśāvīd dvipát prá cātuṣpad ityaí ||
1.124.02a áminatī daíviyāni vratāni praminatī manuṣíyā yugāni |
1.124.02c íyúṣīṇām upamā śásvatīnām āyatīnām prathamóṣā ví ádyaut ||
1.124.03a eṣā divó duhitā práty adarśi jyótir vásānā samanā purástāt |
1.124.03c ṛtasya pánthām ánu eti sādhu prajānatīva ná díso mināti ||
1.124.07a abhrátéva puṃsá eti pratīcí gartārúg iva sanáye dhánānām |
1.124.07c jāyéva pátya uśatī suvāsà uṣā hasréva ní rinīte ápsah ||
1.124.08a svāsā svāsre jyāyasyai yónim āraig ápaiti asyāḥ praticákṣiyeva |
1.124.08c vyuchántī raśmībhiḥ sūriyasya añjí ankte samanagā iva vrāḥ ||

1. Zora granjujuća kad se oganj rasplamsava, i uzlazeće Sunce, širom upre svjetlo. Nebesnik nam Bodrica (Savitar) potače dvonošca, četvrenonošca potače poći za poslom.

2. Ne umanjujuća zavjete nebesničke, a umanjujuća (unaprijed) vijeke ljudske,²⁰ najbliža od prošlih, u stalnu slijedu, od doidućih prva Zora se razasja.²¹

19 Tj. pjesnici koji znaju, osjećaju srh, svetu jezu nadahnuća u susretu s božanstvom. Usp. Ježić, M. (1987), 105.

20 Zora je uvijek mlada, zakoni su božanski uvijek u snazi (a ovdje pjesnik smjera i posebno na neumanjivanje smjerova i mjera Sunčeve putanje i dana; v. iduću kiticu), no ljudi su svaki dan stariji i vijek je pred njima sve kraći.

21 Iako to vrijedi za svaku zoru, osobito vrijedi za novogodišnju Zoru da je najbliža od prošlih, a prva od idućih, da je na granici između jednih i drugih (koje tada čine dvije jasno razlikovne skupine – pripadaju različitim godinama); pritom je važnije da je prva od idućih.

3. *Ta se kći Neba nasuprot (nama) pokaza odijevajući pomna svjetlo s istoka. Put pravde slijedi ona pravo, kao da provida, ne manji već smjere.*²²
 7. *Kao žena bez brata, ona ide sučelice muževima, kao da se popela na sjedalo kola da stekne blaga. Ko žena mužu, zračec urešena,*²³ *Zora, kao da se smiješi, razgrće grudi.*²⁴
 8. *Sestra sestri*²⁵ *starijoj (rodno) mjesto pusti. Odlazi od nje kao ona s kojom će se ponovo vidjeti. Zračeci zrakama Sunca, maže se (Zora) mašću kao žene (Thieme: društva?) koje idu na sastanak.*

RS 1,113 Uṣas (Kutsa; triṣṭubh)

113

1.113.01a idām śrēṣṭham jyótiṣām jyótir āgāc citrāḥ praketo ajaniṣṭa víbhvā
 |
 1.113.01c yáthā prásūtā savitúḥ savāya evā rátry uṣāse yónim āraik ||
 1.113.05a jihmaśīye cáritave maghónī ābhogāya iṣṭāye rāyā u tvam |
 1.113.05c dabhrām pásyadbhya urviyā vicákṣa uṣā ajīgar bhúvanāni víśvā ||
 1.113.07a eṣā divó duhitā práty adarśi viuchántī yuvatīḥ súkrāvāsāḥ |
 1.113.07c vísvasyéśānā párthivasya vásva úṣo adyéhā subhage ví ucha ||
 1.113.12a yāvayáddveṣā ṛtapā ṛtejāḥ sumnāvārā sūnṛtā íráyantī |
 1.113.12c sumaṅgalīr bíbhratī devávītim ihādyóṣaḥ śrēṣṭhatamā ví ucha ||
 1.113.14a ví añjībhir divā átāsv adyaud ápa kṛṣṇām nirñijam devī āvaḥ |
 1.113.14c prabodháyanty aruṇébhīr ásvair ā uṣā yāti suyújā ráthena ||
 1.113.15a āvāhantī pošiyā vāryāni citrām ketúm kṛṇute cékitānā |
 1.113.15c íyúṣīṇām upamā śásvatīnām vibhātīnām prathamóṣā ví aśvait ||
 1.113.16a úd írdhuvam jīvó ásur na āgād ápa prágāt táma ā jyótir eti |
 1.113.16c āraik pánthām yátave sūriyāya áganma yátra pratiránta áyuh ||
 1.113.19a mātā devānām áditer ánikam yajñāsya ketúr bṛhatī ví bhāhi |
 1.113.19c praśastikṛd bráhmaṇe no ví uchā no jáne janaya víśvavāre ||

22 Smjerovi su istok i zapad, jug i sjever, a onda i gore i dolje. Ova Zora ne manji više mjere ili smjerove: s njom počinje podizanje (Zore i Sunca) prema sjeveru i prema gore, ona je Zora za zimskog suncovrata. Put pravde (ili kozmičkoga reda) jest Sunčeva putanja. V. Ježić (1987), 189-191.

23 Ili: *lijepo odjevena*. Usp. RS 10,71.4. V. dalje.

24 Inače bi to činio njen brat. Tu se Zora prvo pojavljuje u svojoj veličanstvenosti, slična ratnici s kola koja se suočava s ratnicima, a potom u svojoj dragosti, slična supruzi koja prilazi mužu.

25 Tj. Noć Zori. Dan u vedsko doba počinje Zorom, a završava Noću: valjda je zato Zora starija.

1. *Došlo je ovo svjetlo, najljepše od svjetala. Rodi se zamjetan predznak (dana) koji razrasta. Kao obodrena / rođena radi Bodričina bodrenja / porađanja – tako Noć Zori prepusti mjesto.*
5. *Blagodarna, ti si na kretanje onomu koji se vodoravno ispružio, ti si na traženje blaga, na traženje hrane, slabovidnima na razgledanje naširoko. Zora probudi sva bića.*
7. *Ta se kći Neba nasuprot (nama) pokaza široko zračeci, mlada, sjajno odjevena. Gospodareći svim zemaljskim sjajem, o blagoudjelna, danas i ovdje širom grani!*
12. *Pravdorodna čuvaš pravdu kloneć mržnje, ljubavi puna, pokrećući one (zore) s dobrim sinovima (Suncem i Mjesecem), blagoznamena, bozma gutljaj noseć, ovdje se sad, Zoro najljepša, ozari!*
14. *Široko s mastima bljesnu u okvirima vrata Neba. Razgrnu crnu odjeću božica. Budeći dolazi Zora s rumenim konjima na lakopregim kolima.*
15. *Dovozeći cvatne darove po izbor, zamjetni znak tvori davši se zamijetiti. Najbliža od prošlih, u stalnu slijedu, od razgranjujućih prva Zora širom svanu.*
16. *Dižite se, dah nam života priđe. Otide tama, prilazi pak svjetlo. Put je prepustila, nek Sunce grede. Tamo smo, gdje produžuju vijek stigli!*
19. *Kao majka bogova, lice Odrjehe (Aditi), znak žrtve, visoka široko sini! Odajući hvalu našoj basmi, razgrani nam! Narodi nas u narodu (bogatome) svime na izbor!*

U navedenim se primjerima ističe doživljaj svićuće Zore, njen sjaj i ljepota, njena vječna mladost. Ona se suprotstavlja sestri Noći koja joj ustupa mjesto. Diže se visoko, osvaja kao ratnica s kola. Ali i prilazi ljupko kao supruga mužu. Mnogi izrazi njene privlačnosti upućuju na njenu mitsku ulogu kao dragane ili nevjestice koja bira ili će dobiti muža. Opisuje se stalni slijed zorā, ali i Zora koja je prva od idućih i koja više ne umanjuje smjerove na obzoru: Novogodišnja Zora. Ona produžuje vijek svijetu: otpočinje novu godinu. Ali i umanjuje vijek smrtnicima! Zora sve budi: diže one koji su legli, potiče bića na traženje hrane, ljude na traženje blaga. Budući da poštuje pravdu, ide njenim putom, ona je i lice (vidljivi znak nevidljive) Aditi.

Posebne vidove mita o Zori kao materi dvaju blizanaca, bilo Aśvina bilo Yame i Yamī, ne pružaju, međutim, himni Uśasi pod tim općim imenom, nego pod skrovitijim, posebnijim i svečanijim imenima Saranyū „Hitra“ i Sūryā „Sunčica“. Razlog je tomu što Uśas može biti svaka zora, a Saranyū i Sūryā vedska su imena Novogodišnje Zore! Ona sviće za mlada

o zimskome suncovratu. A novomjesečna Zora koja sviće za svakoga mladača zove se u Rksam̐hiti Sūnṛtā.²⁶ Sve se to u vedskome pjesništvu tanahno razlikuje.²⁷

Zanimljivo je da se u dosta zagonetnome himnu posvećenome Saranyū Zora udaje za Vivasvanta i rađa Aśvine, a u himnu Sūryi isti se događaj metaforički opisuje tako da se udaje za nebeskoga Somu, a Aśvini su joj snuboci! To pokazuje kako su vedske mantre živo mitsko mišljenje, puno zagonetnih i izmjenljivih metafora, a nisu mitologija u smislu pripovijedanja utvrđenih mitova kao priča.²⁸

RS 10,171-2 Saranyū i drugi nebesnici (Devaśravas Yāmāyana; triṣṭubh, anuṣṭubh)

(843)

10.01701a tvāṣṭā duhitṛé vahatūṃ kṛṇoti ítīdām víśvam bhúvanam sám eti |

10.01701c yamásya mātá paryuhyámānā mahó jāyá vÍvasvato nanāśa ||

10.01702a ápāgūhann amṛtām mártiyebhyaḥ kṛtví sávarṇām adadur

vÍvasvate |

10.01702c utáśvínāv abharad yát tát áśīd ájahād u dvā mithuná saranyūḥ ||

1. *Tvaṣṭar pravi svatove svojoj kćeri. Svijet se cio na glas taj sakupio. Yamina mati vođena sred svata, nestaje žena veljeg Vivasvanta.*

2. *Sakriše ju bessmrtnu smrtnicima, sušarnu stvoriv (ozlativši ju), dadu Vivasvantu. Konjike rađaše kad sve to bješe, dva blizanca otpuštaše tad Hitra.*²⁹

Tu se zora Saranyū „Hitra“ javlja kao kći Tvaṣṭra „Rezbara“ (tj. Tvorca). Stoga se sav svijet na to sakupio. Ona se (unaprijed) zove Yamina mati, što upozorava na to da se prizor zbiva na jugu jer je Yama ime boga (Sunca) kada je na jugu (to je ujedno i smjer prema pretcima i mrtvima), a to već smjera na zimski suncovrat. No vođena sred svata, ona nestaje, zapravo ju nebesnici sakriše smrtnicima učinivši je istošarom s mužem Vivasvantom

26 V. Ježić, M. (1993).

27 Širok svjetski („laurazijski“) kontekst mitskomu mišljenju i mitologiji nastoji ocrtati nova velika sinteza velikoga vedologa, ali i poredbenoga jezikoslovca i mitologa, Michaela Witzela (2012). V. o (novogodišnjoj) Zori str. 139-141.

28 V. Ježić M. (1987), 35-47, 103-123.

29 Ježić M. (1987), 180.

(prizvuk: zlatnom poput Sunca pa se ne vidi). Tada rađaše Ašvine „Konjike“ (dvojecu na istim kolima), tj. Sunce i Mjesec u konjunkciji jer se radi o početku mjeseca na mladač: oni se pojavljuju zajedno na nebu poslije zore, a zora je tada već nestala. Izraz „dva blizanca“ semantički upućuje ne samo na Ašvine, nego i na (već spomenutoga) Yamu i njegovu blizanku Yamī (također Sunce i Mjesec u drugačijoj slici).³⁰ Svadba se Saṛanyū, dakle, zbiva na mladač o zimskome suncovratu. Tada Tvorac obnavlja svijet.

RS 10,85,1 Sūryina udaja, Soma i drugi nebesnici, mantrе za vjenčanje (Sūryā Sāvitrī (!); anuṣṭubh, triṣṭubh, jagatī, uroḅṛhatī)

10.085.01a satyénóttabhitā bhūmih sūryeṇa úttabhitā dyaúh |
 10.085.01c ṛténādityās tiṣṭhanti diví sómo ádhi śritáh ||
 10.085.02a sómenādityā balínaḥ sómena pṛthiví mahí |
 10.085.02c átho náksatrāṇām eṣām upásthе sóma áhitah ||
 10.085.03a sómam manyate papiván yát sampimṣánti óṣadhim |
 10.085.03c sómam yám brahmāṇo vidúr ná tásyāsnāti kás caná ||
 10.085.04a āchádvidhānair gupitó bárhataih soma rakṣitáh |
 10.085.04c grāvṇām íc chṛṇván tiṣṭhasi ná te aśnāti pāṛthivah ||
 10.085.05a yát tvā deva prapíbanti táta á pyāyase púnaḥ |
 10.085.05c vāyúḥ sómasya rakṣitá sámānām mása ákṛtiḥ ||

1. *Istinom je poduprta Zemlja, Suncem je poduprto Nebo, po pravdi stoje Āditye, o nebo je Soma oslonjen.*
2. *Po Somi su Āditye snažni, po Somi je Prostranica (Zemlja) moćna, a Soma je smješten u krilu onih noćnih zvijezda.*
3. *Kada zdrobe biljku, misli tko za sebe da je popio Somu. Somu kakvoga znaju brahmani, toga ne blaguje nitko!*
4. *Skriven sredstvima (razredbama) za pokrivanje, Somo, čuvan od Bṛhatinih (pratilaca?), ti stojiš slušajući žrvnje, ali te ne blaguje pozemljari!*
5. *Kada te nebesnici popiju, potom ti opet nabujaš. Vjetar je čuvar Somin. Mjesec je obrazac godinā.*

U tome se uvodu u himan tumači tko je mladoženja Sūrye “Sunčice”. To je nebeski, ne zemaljski Soma, ni biljka ni istiješteni sok. Kitice 4 i 5 ukazuju da se u ovome odlomku Soma shvaća kao Mjesec, a ne kao Sunce:

30 V. Ježić, M. (1987), 169-170 i 181-182.

Mjesec za mladačka skrivaju Sunčeve zrake, čuvaju ga Bārhate (možda izvedeno ime od atributa Zore Bṛhatī “Visoka”: Zorini srodnici, ili pomagači, ili konji (zrake)...? To nije lako utvrditi). Za Mjesec se kaže da se kao posuda puni somom dok raste, a da nebesnici piju somu dok Mjesec opada. Napokon, Mjesec određuje razdoblje mjeseca, a ono je jedinica ili obrazac od kakva se grade godine. Uostalom, mjesec počinje mladim Mjesecem, a vedska godina mladim Mjesecem i mladim Suncem o zimskome suncovratu. To će se vidjeti i dalje iz ovoga himna.

10.085.09a sómo vadhūyūr abhavad aśvínāstām ubhā varā |
 10.085.09c sūryāṃ yāt pátye śáṃsantīm mánasā savitādādāt ||
 10.085.13a sūryāyā vahatúḥ prágāt savitā yám avásṛjat |
 10.085.13c aghásu hanyante gāvó ‘rjunyoḥ páry uhyate ||
 10.085.14a yád aśvinā pṛchámānāv áyātam tricakreṇa vahatúm sūryāyāḥ |
 10.085.14c víśve devā ánu tát vām ajānan putráḥ pitárāv avṛṇīta pūṣā ||

9. *Soma bijaše ženik njoj, snuboci obadva Aśvina, mužu kad dade Sunčicu Bodrica srcem kliktavu.*

13. *Krenu svati sa Sunčicom, otpuštaše ih Bodrica. Stoku kolju o aghama, o arjunima svadbujju.*³¹

14. *Kad dođoste, Aśvini, trokolicom, pozvani na svadbenu povorku Sunčice, svi nebesnici to vam priznaše, a Pūṣan vas sin odabra za dva otca.*

U ovome se himnu Sūryā zove kćerju Savitra “Bodrice / Pokretača / Poticatelja” (<SŪ, suvati) i ujedno “Roditelja, Otca” (SŪ, sūte, sūyate), a ne Dyausa ili Tvaṣṭra “Rezbara / Tvorca”, kao u RS 10,17. Različita imena ne znače da se radi o različitim božanstvima. Aśvini koji se pojavljuju uz nju ovdje su predstavljeni kao snuboci, a ne kao sinovi (kao u RS 10,172). Zagonetka je, ili metafora, različita, odgonetka je ista. Mladu, Sūryu, voze iz otčeva doma u mladoženjin. Kazuje se i vrijeme: o aghama se (zviježđe koje se poslije češće zove Maghe: α, η, γ, ζ, μ i ε u zviježđu Lava) kolje stoka, a o arjunima se (to su δ i θ Lava) svadbuje. Računa se vrijeme kada je uštap u nekome od tih zviježđa, a on je u 3. tisućljeću pr. Khr., negdje između 3 390. i 1960 g. pr. Khr., bio oko zimskoga suncovrata između tih zviježđa: prije suncovrata klala se je stoka za zimu, poslije suncovrata se svetkovalo i svadbovalo.³² Čini se da svi nebesnici prihvaćaju, odobravaju

31 Ježić M. (1987), 189, 195.

32 V. Ježić M. (1987), 189-192.

čas u koji Aśvini dolaze svojom trokolicom po Sūryu. A i Pūṣan, bog cvata, dobrobiti i putova, smatra Aśvine svojim otcima: oni ga „rađaju“, njihovim dolaskom počinje njegov put. Posebna je zagonetka trokolica, kola Aśvina s trima točcima, od kojih svi brahmani znaju dva, ali treći, skriven, znaju samo pravoznalci (*addhāti*).

Ovo što slijedi mislim da nije odgonetka toga što su tri točka kola Aśvina, ali da jest odgonetka toga što su dva Aśvina; odjednom se opisuju kao djeca iako u prethodnome tekstu himna nisu djeca Zore, nego snuboci:

10.085.18a pūrvāparāṃ carato māyāyaitau śísū krīṅantau pári yāto
adhvarām |

10.085.18c víśvāny anyó bhúvanābhicāṣṭa ṛtūṃr anyó vidádhaj jāyate
púnaḥ ||

10.085.19a návo-navo bhavati jāyamānó ‘hnām ketúr uśásām ety ágram |

10.085.19c bhāgām devébhyo ví dadhāty āyán prá candrámas tirate
dīrghām āyuh ||

18. *Sad sprijeda, sad straga gredu njih dva djeteta, s mjerom, zaigrana žrtvu ophode. Svekolike svijete jedan promatra, drugi doba dijeli, rađa se iznova.*

19. *Uvijek opet novim biva rađajući se. Kao znak danā grede ispred zorā. Dolazeći, razdjeljuje nebesnicima udjel. Mjesec proteže dug vijek unaprijed.*

Dva djeteta, jer se rađaju na početku mjeseca i na početku godine, idu sad sprijeda sad straga s mjerom i „ophode žrtvu“. Mjesec zaostaje za Suncem pa se prije mladaka još vidi kratko prije izlaska Sunca (ispred), a poslije mladaka zaostaje za njim pa se još vidi kratko nakon zalaza (straga) kao tanak srp, a svake iduće noći sve duže i sve puniji, do uštapa koji je na nebu u vrijeme suprotno Suncu. Sunce motri sve svjetove, a Mjesec dijeli doba i, nakon što „umre“, rađa se iznova u novom mjesecu. Kao znak danā ide ispred zorā dok ne zaostane za njima. Nebeskim (zvijezdama) dijeli udjel putuju i kroz 27 (28) zvijezda. Zaostaju i (poslije uštapa) produžuje vijek tame (udjel zvijezda) u noći.

U pretkršćanskoj slavenskoj predaji božica Morana / Mara ima neke crte koje odgovaraju Zori. Tako pjeva poznata jurjevska pjesma iz Turopolja iz zbirke Višnje Huzjak (1957), koju u različitim varijantama navode i Nodilo (1981) i Miklaušić (1994), a višekrat ju navodi i Radoslav Katičić (2010)³³:

33 Katičić R. (2010.), 131-139.

Mlada nevesta po gradu šeće – tira les! (v. 1. kirales)
Po gradu šeće, govorit neče – tira les!
Govorit neče, deverke budi – tira les!
Devet deverkov kakti brajenkov – tira les!
... I se su divojke zamuč otišle – tira les!
I sama ostala Mara divojka – tira les!
I Mara ima zlatnu jabuku – tira les!

(Miklaušić 1994., 103)

Ima mnogo tekstova s podudarnim motivima u hrvatskoj i južnoslavenskoj, zapadnoslavenskoj i istočnoslavenskoj usmenoj predaji.

Tu se Morana pod kršćanskim imenom Mara javlja kao mlada nevjesta – a Zora je uvijek mlada i prototip je ljudskih nevjesta u Vedama, osobito u RS 10,85. Mara treba počiti za muža, kao i druge (Zore) prije nje. Sjetimo se svih prošlih Zora iz vedskih himana, od kojih je ona što se slavi najbliža, a od idućih je prva. Upravo je „sveta svadba“ najprepoznatljiviji motiv koji povezuje slavensku Moranu i vedsku Zoru, osobito pod skrovitim i svečanim imenima Saraṇyū i Sūryā.

Ona drži u ruci zlatnu jabuku, kao što Uṣas donosi Sunce.

Vedska je Zora kći vrhovnoga boga, Dyausa ili Tvaṣtra ili Savitra, a u Slavena je to Perun. Njegova je kći Morana / Mara. (To je pomak koji u Rkamaḥiti još nije potvrđen)

I u Vedama Zora može „doći iz dvora“ njegovih:

RS 7,76 Uṣas (Vasiṣṭha; triṣṭubh)

7076.02a prá me pánthā devayānā adṛśrann ámar dhanto vásubhir
íṣkṛtāsaḥ |

7076.02c ábhūd u ketúr uṣasaḥ purástāt pratícy ágād ádhi harmyébhyaḥ ||

2. Preda mnom se kazaše puti božji, neumorni, sjajima okrijepljeni. Na istočju se barjak Zore javi, ususret je došla iz dvora tvrdih.

Kao što Zora budi sva bića, uṣā ajīgar bhúvanāni víśvā (RS 1,113,5d), tako i Mara budi devet deverkov, kakti brajenkov. Mlada koja budi druge vrlo je prepoznatljiv atribut Zore.

Osim toga, Uṣas je uvijek mlada kao što su i zakoni božanski uvijek u snazi, ona božanske zavjete ne umanjuje, ali umanjuje ljudske vijeke jer su ljudi svaki dan stariji i vijek je pred njima sve kraći. Tako se Zora zove i *ajārā* “nestareća” i *amṛtā* “bessmrtna”, (1,113.13), ali i *jaráyantī* “postarujuća” smrtnike (1,92.10; 1,179.1); možda se u slavenskoj predaji draga ili mlada Jarylova / Jurjeva i zato zove Morana / Mara jer (postupno) mori smrtnike; uostalom, ako daje umoriti Jaryla, ona mori životnu snagu u godini (a s godinom je uspoređen i ljudski vijek). Pa i vedska je Saranyū mati Yame (Sunca na jugu), i time vjerojatno povezana sa svijetom mrtvih.³⁴

To su samo neke naznake o bitnoj i dalekosežnoj podudarnosti slavenske Morane s vedskom Uṣasi.

Dakle, velika vedska božica Zora ne odgovara velikoj slavenskoj božici Mokoši, nego Morani, a Mokoši odgovara božica Pṛthivī (Kṣmā). To je logično, ali je trebalo filološki utvrditi na tekstu.

*

*

U kršćanskoj je tradiciji, međutim, štovanje Zore metaforički preneseno na Majku Božju pa nam je po tome ostalo na živ način blisko. Taj prijenos uljepšao je štovanje Bogorodice u pjesmama i na slikama, ali bitan mu je sadržaj implikacija da je njen Sin – Sunce. Tako čitamo već u *Otkrivenju*:³⁵

Potom se u nebu pokaza veličanstven znak: Žena obučena u Sunce, Mjesec pod njezinim nogama, a na glavi joj vijenac od dvanaest zvijezda. Bila je trudna i „vikala je u bolovima“ i mukama „rađanja“. Zatim se pokaza drugi znak u nebu: velik Zmaj plamene boje sa sedam glava i deset rogova. Na glavama mu sedam kruna...I ona „rodi“ sina – „muškarca“ – koji će „vladati“ svim narodima „željeznim žezlom“. I njezino Dijete bi odneseno k Bogu i njegovu prijestolju, a žena pobježe u pustinju...³⁶ 1260

34 O Morani u Slavena v. Katičić (2010), 306 i d.

35 *Otkrivenje* 12, Biblija, KS, Zagreb 1968;1969, str. 1159.

36 Dok ovaj prvi dio odlomka ima podudarnosti s ṛgvedskim opisima Zore, pojave Sunca na nebu i nestanka Zore (npr. RS 10,17.1-2), dotle dio koji slijedi ima strukturalne podudarnosti s vedskim mitom o sukobu Indre i ahia, zmaja. Oba motiva imaju vezu u Vedama u tome što se Indra rađa u svetu noć Ekāṣṭaku, osam dana prije Novogodišnje Zore (AS 3,10.12), i odmah u tome razdoblju pobjeđuje u sukobu s Valom na dnu puta Pravde (*ṛtasya* ⟨*pathah*⟩ *budhne*: tj. o zimskome suncovratu) i time oslobađa Zoru i Sunce. Te su vedske svetkovine kalendarski podudarne s kršćanskim Božićem i Novom godinom. V. Ježić, M. (1987), *Ṛgvedski himni*, 178-195. Ima još jedna književno-ikonografska podudarnost: Žena obučena u Sunce u *Otkrivenju* ima Mjesec pod nogama, a to je moguće samo za konjunkcije Sunca i Mjeseca, tj. za Mladoga Mjeseca, dok se na spomenutu mjestu RS 10,17,7 kaže

dana. Uto se zametnu rat na nebu koji je „Mihael“ sa svojim anđelima morao voditi protiv Zmaja. Zmaj i njegovi anđeli prihvatiše borbu, ali je ne mogoše izdržati. I „mjesta“ za njih više „nije bilo“ na nebu. Bijaše zbačen veliki Zmaj, stara „Zmija“ koja se zove „đavao“ – „sotona“, zavodnik cijeloga svijeta – bijaše zbačen na zemlju i bijahu zbačeni s njime njegovi anđeli.

Ti usporedivi motivi zadržavaju svoju ulogu u kasnijoj kršćanskoj tradiciji. Nalazimo ih i u srednovjekovnome hrvatskome pjesništvu. Tako u pjesmi *Rojstvo Marije Divi*:³⁷

*(L)ěki zora vstanući ishodit,
k(a)ko luna krasna napišujet se
i kako sunce nad vsa sv(ě)tit se
D(ě)va čista.*

Ili u pjesmi *Danu se vsi ponizimo*:³⁸

*Ti si suncem odivena,
a zvizdami okruñena,
rajsko si urešenje.*

Danas je poredba Bogorodice sa Zorom možda u Hrvatskoj najpoznatija iz pjesme patra Petra Perice *Zdravo, Djevo*, koja se očito osniva na *Otkrivenju*:³⁹

*Zdravo, Djevo, svih milosti puna, vječnog Sunca ogrnu te sjaj.
Oko čela zvjezdana ti kruna, ispod nogu stenje pakla zmaj.*

*Rajska Djevo, kraljice Hrvata, naša majko, naša Zoro zlata,
odanih ti srca primi dar, primi čiste ljubavi nam žar!*

da je Zora (pod imenom Saraṇyū) u tome trenu rodila Aśvine, tj. bogove Sunce i Mjesec (koji su zamišljeni na istim kolima, zato dva „Konjika“, tj. kolovosca), tj. u konjunkciji. V. Ježić, M. (1987), 169-170 i 181-182.

37 *Rojstvo Marije Divi / Sequentia Nativitatis Mariae virginis – Glagoljični misal MR 180, XV. st., HrvSredPjes, 289, 13-16.*

38 *Danu se vsi ponizimo – Korčulanski latinični zbornik, XV. st., Osorsko-hvarska pjesmarica, HrvSredPjes, 297, 301, 82-84.*

39 *Nova crkvena pjesmarica, KS, Zagreb 1973, 236.*

S takvim pjesničkim „srhom“ prima pjesnik svećenik još u 20. stoljeću Majku Božju, *Zoru zlatu, dok dovozi sunce*, i s takvim ju još *mislima svojim srhoznalci*, pretvorivši „srh“ u „čistu ljubav“, *doživlju!* A i novogodišnja je Zora svetkovina Majke Božje u kršćanstvu. Tu je kršćanstvo sačuvalo prastare vremenske liturgijske okvire, preuzevši ih od antike, i ispunilo ih novim poimanjem i novom osjećajnošću.

RIJEČ

Još se jednom na kraju vratimo tekstu R̥ksam̥hite iz 2. tisućljeća pr. Khr.

Možemo pridodati da vedski umjetnici riječi metonimijski, preko prenesenih formula, prisposobljavaju sa Zorom i božicu Riječ, Vāc. Pjesnici su vjerojatno pjevali pjesme nadahnuti Zorom, kako nam kaže RS 5,80.1. Stoga se je po istovremenosti i izvoru nadahnuća pjesnička riječ mogla povezati sa Zorom.

Uostalom, da bi grčka Musa mogla biti podudarna s vedskom Uṣas, odnosno da bi grč. ime Μοῦσα izvorno moglo biti epitet božice Zore, grč. Ἐὼς / lat. Aurore / lit. Aušra / stind. Uṣas ili stind. Bṛhatī / stirsi Brigid, ili stind. Sūrye / lit. Saulė itd., istakao je već Ranko Matasović (1996). Taj se je epitet u grčkome osamostalio, ne pridijeva se više Ἐὼς, i specijalizirao se je za njenu izlučenu ulogu kao nadahnjivačice pjesnika.⁴⁰ Meni se samo čini da bi njeno ime etimološki možda bolje bilo izvoditi, ne od *montyeh₂ (< m̥nti „misao“, stind. mati), nego od *mon-d^hh₁-ih₂ u značenju „stavljajući u pamet“ tj. „nadahnjivateljice“, kao što je vedska śradhdhā „vjera“ - „stavljajući u srce“.⁴¹

To povezivanje Vāci i Uṣasi nije međutim mehaničko prenošenje formule, nego daje i dublji doživljaj riječi, pjesničke Riječi / Pjesni.

40 Matasović R. (1996), 164-172. Etimologija: 169. V. West, M. L. (2007), 32. Tu semantički pristup više naglašuje pamćenje (mati Musā je Mnēmosynē) nego nadahnjivanje. Tada bi se pozivi Musi morali prije shvaćati kao pozivi neka pjevača sjeti na tekst ili bar sadržaj pjesme, nego neka ga nadahne za pjevanje i potakne mu misli. Mislim da je ovo drugo prikladnije (a ne isključuje ono prvo).

41 Glasovno slično (iako formalno i semantički malo različito: od kor. *mendh „seinen Sinn worauf richten“) izvodi etimologiju i Pokorny 1959, ³1994, I.730 od *μονθηα. Usp. glasovno *medh-yo-s, grč. μέσ(σ)ος.

RS 10, 71 Vāc (Bṛhaspati Āṅgīrasa; triṣṭubh)

10.071.04a utá tvaḥ páśyan ná dadarśa vácam utá tvaḥ śṛṇván ná śṛṇoty
enām |

10.071.04c utó tuvasmai tanívam ví sasre jāyéva pátya uśatí suvāsāḥ ||

4. Jedan ni motreć ne umotri Pjesan (Riječ), drugi ni da slušajuć ju čuje, a nekom se razgrne i sama, ko žena mužu zračec urešena.⁴²

Tu se vidi prijenos formule s hvalopjeva Zori RS 1,124.7c. On nije mehanički, nego dobro promišljen i proživljen i daje novu dubinu hvalopjevu Riječi / Pjesni: ona se doživljava kako zrači svjetlom kao Zora, i prilazi pjesniku, kao i Zora srhoznalcima, otkrivajući mu se „kao žena mužu“!

To je i prikladna usporedba za otkrivanje riječi starodrevnih svetih tekstova kojim nas već tridesetak godina obdaruje Radoslav Katičić jer se njemu, i rijetkima prije njega poput V. V. Ivanova i V. N. Toporova, u tekstovima svih slavenskih i baltičkih predaja otkrila davna sveta riječ indoeuropskih korijena skrivena u njima, kako je drugi nisu dotad uspjeli vidjeti ni čuti. Neka mu taj navod na kraju ovoga prinosa bude još jednom izrečena hvala!

42 Ježić M. (1987), 263.

LITERATURA

Atharvavedasamhitā (Śaka 1865. = 1942) , izd. Śrīpad Dāmodar Sātvalekar, Pārḍī: Svādhyāya-maṇḍalam.

Bartholomae, Christian (1904), *Altiranisches Wörterbuch*, Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner; 1979: Berlin – New York: Walter de Gruyter.

Belaj, Vitimir (2007), *Hod kroz godinu*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Biblija. Stari i Novi zavjet, ur. Josip Tabak i Jerko Fućak, gl. ur. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda (1969), Zagreb: Stvarnost.

Geldner, Karl Friedrich (1951), *Der Rig-Veda*. Aus dem Sanskrit ins Deutsche übersetzt von K. F. G., I-III; 1957: IV, Namen und Sachenregister, von Johannes Nobel; Cambridge MA: Harvard University Press; London: Oxford University Press; Leipzig: Otto Harrassowitz.

Grassman, Hermann (1872., 31955), *Wörterbuch zum Rig-Veda*, von H. G., 1955, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo (HrvSredPjes), ur. Kapetanović, Amir (2010), Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Huzjak, Višnja (1957), *Zeleni Juraj*, Zagreb: Publikacije Etnološkog seminara Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 2.

Ivanov, Vyačeslav Vsevolodovič & Toporov, Vladimir Nikolajevič (1974), *Issledovaniya v oblasti slavyanskih drevnostej*, Moskva: Nauka.

Ježić, Mislav (1987), *Ṛgvedski himni*, Zagreb: Globus.

Ježić, Mislav (1988), The Transfer of Divine Attributes in the Ṛksamhitā , *Journal of Indo-European Studies*, Vol. 16, Nos 1 & 2, Spring-Summer 1988, 127-152.; *Indologica Taurinensia*, Vol. XV-XVI (1989-1990), 145-175.

Ježić, Mislav (1993), O odnosu između etimologije i kontekstualne semantičke analize u vedološkoj i poredbenoj interpretaciji vedskoga teksta, *Znanstveni skup o etimologiji održan 4. i 5. lipnja 1987. u Zagrebu*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 57-71.

Ježić, Mislav (2011), Kṛṣṇa diže goru Govardhanu: pobjeđuje li to Veles Peruna u indijskoj predaji?, u: Perunovo koplje, ur. Pleterski, Andrej, *Studia mythologica Slavica. Supplementa*, Supplementum 4, Ljubljana: Založba ZRC, 99-107.

Katičić, Radoslav (1973), *Stara indijska književnost*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.

Katičić, Radoslav (2008), *Božanski boj*, Zagreb: Ibis grafika – Katedra Čakavskoga sabora Općine Mošćenička Draga – Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Katičić, Radoslav (2010), *Zeleni lug*, Zagreb: Ibis grafika – Matica hrvatska.

Katičić, Radoslav (2011), *Gazdarica na vratima*, Zagreb: Ibis grafika – Matica hrvatska.

Macdonell, Arthur Anthony (1898), *Vedic Mythology*, Strassburg: Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde.

Matasović, Ranko (1996), *A Theory of Textual Reconstruction in Indo-European Linguistics*, Frankfurt am Main i dr.: Peter Lang.

Miklaušić, Vojko (1994), *Plemeniti puti*, Donja Lomnica.

Nodilo, Natko (1981), *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split: Logos.

Pokorny, Julius (1999, 31994), *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I-II, Tübingen – Basel: Francke Verlag.

Rig-Veda. Das heilige Wissen (2007), ur. Michael Witzel, Toshifumi Gotō, sur. Eijirō Dōyama, Mislav Ježić, Frankfurt am Main – Leipzig: Verlag der Weltreligionen – Insel Verlag.

Rig Veda. A metrically restored text with an introduction and notes (1994), ed. by Barend A. van Noten & Gary Holland, Cambridge MA: Department of Sanskrit and Indian Studies, Harvard University Press.

Vinšćak, Tomo (2006), Perun i Trebišća nad Mošćenicama, recentna etnološka istraživanja, *Mošćenički zbornik*, god. 3, br. 3, 2006., 129-139.

Vinšćak, Tomo (2011), Sakralna interpretacija mitsko-povijesne baštine Žrnovnice i Podstrane, u: Perunovo koplje, ur. Pleterški, Andrej, *Studia mythologica Slavica. Supplementa*, Supplementum 4, Ljubljana: Založba ZRC, 7-8.

West, Martin L. (2007), *Indo-European Poetry and Myth*, Oxford – New York i dr.: Oxford University Press.

Whitney, William Dwight (1905), *Atharva Veda Samhitā* (1905), transl. into English with Critical and Exegetical Commentary by W. D. W., revised by Charles Rockwell Lanman, I-II, Cambridge MA: Harvard University Press, HOS; 41993.: Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.

Witzel, Michael (2012), *The Origins of the World's Mythologies*, Oxford – New York i dr.: Oxford University Press.

The Goddesses of Earth, River, Dawn and Speech in Vedic Hymns and Their Slavic Counterparts

(Summary)

In order to reconstruct Slavic pre-Christian sacred texts and myths on the basis of Slavic oral folklore texts, comparison with Indo-European heritage is necessary. It would thus be of great importance to investigate how the main goddesses are conceived of and celebrated in the texts of the *Ṛksamhitā* and *Atharvasamhitā*, our most prominent „control corpora“, in order to ensure that our reconstructions of formulae concerning Slavic goddesses are convincing. The Vedas celebrate the earth goddess Pṛthivī, wife of the sky god Dyaus. She is the Great Mother and, despite scant evidence, an examination of how comparable she is to the Slavic Mokoš is quite relevant. The most abundantly praised goddess in the Vedas is Uṣas, the Dawn, daughter of the Sky, consort or mistress of the Sun, and sometimes mother to two twin gods. Apart from these two divine figures, a river goddess Sarasvatī, and the goddess of speech, Vāc, are also prominent in the *Ṛksamhitā*. A goddess under the name of Aditi, the personification of innocence or absolution from sin, is also mentioned as mother of the Ādityas, gods who protect moral institutions. It will be quite instructive to compare the Vedic cults of the goddesses Pṛthivī, Uṣas, and the river Sarasvatī with the cults of Slavic goddesses, and to establish where and between which goddesses correspondences can be found. The cult of one of these goddesses, the Dawn, can be fruitfully compared to the cult of the Mother of God in Christianity, which has included a good deal of pre-Christian traditions.

